

VU Research Portal

Gouda 1787

Knoops, W.A.

2011

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Knoops, W. A. (2011). *Gouda 1787: Radicalisering - Revolutie - Restauratie*. [, Vrije Universiteit Amsterdam]. Bataafsche Leeuw.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Samenvatting

Gouda was een stemhebbende stad in de Staten van Holland en daarom politiek belangrijk. De regenten bezaten de politieke macht in de stad. Zij hadden zitting in de vroedschap, waar werd besloten hoe Gouda in de Staten zou stemmen. Via ruggespraak was geregeld dat de deputatie niet afweek van de gegeven last. Een trage besluitvorming werd, zelfs in crisistijden, voor lief genomen. De stedelijke autonomie gold als belangrijker. Net als veel andere Hollandse steden was Gouda hiermee nagenoeg een stad-staat te noemen, hoewel de soevereiniteit bij de Staten van Holland lag en de stadhouder via zijn benoemingsrecht veel invloed kon uitoefenen op de samenstelling van de magistraat, het bestuurscollege van schout, burgemeesters en schepenen. De beslissingsmacht was niet gelijk over de Goudse regenten verdeeld. Die was in handen van de burgemeesters en de oud-burgemeesters, de consulairen. Zij bepaalden welke onderwerpen op de agenda van de vroedschap kwamen. De deputatie naar de Statenvergadering werd altijd door een burgemeester geleid.

De jongere leden in de vroedschap, de niet-consulairen, hadden erg weinig macht. Weliswaar zorgde het beginsel van anciënniteit ervoor dat ze op een bepaald moment wel in aanmerking zouden komen voor de beter betaalde ambten die macht, invloed en prestige gaven, maar dat deed niets af aan het feit dat de vroedschap, de representanten van de stedelijke burgerij, niet of weinig meetelde. De (oud-) burgemeesters oefenden feitelijk alle macht uit, professioneel ondersteund door de pensionaris. Het stedelijke bestuur, aan het begin van ieder jaar door de stadhouder benoemd, viel aldus als zeer oligarchisch te typeren. De niet-consulairen hadden geen greep op het politieke besluitvormingsproces. In 1781 ondernamen de jongere regenten in de vroedschap een poging tot verandering. Dit machtsconflict binnen de vroedschap bleek maar een begin, want tegelijkertijd barstte in het land, dus ook in Gouda, een hartstochtelijke politieke strijd los, die de Republiek op zijn grondvesten deed schudden. De aanleiding voor het conflict was het uitbreken van de Vierde Engelse oorlog (1780-1784).

De politieke conflicten van de jaren '80 van de achttiende eeuw beroerden de gehele natie. De slecht verlopende oorlog maakte duidelijk dat de Republiek geen maritieme grootmacht meer was. Ook was er economische stagnatie. Bovendien verkeerde het land *als Republiek* ook in verval. De stadhouder was in theorie een dienaar, in praktijk een monarch, een anomalie in een Republiek, waar de vrije burger voorop diende te staan. Maar dat was evenmin het geval, want de politieke macht was in handen geraakt van weinigen, een elite van 'aristocraten'. Het woord is afkomstig uit het Grieks en betekent 'de besten'. Velen beseften dat de Republiek zo niet verder kon, omdat degenen die tot het beste deel der natie behoorden, de middengroepen, de burgerij in de morele zin van het woord, politiek volstrekt niet meetelden in dit systeem, in Holland in stand gehouden door de stadhouder en enige honderden regentenfamilies.

Die "velen" noemden zich patriotten. Met een voortdurend beroep op het verleden bepleitten ze een 'grondwettige herstelling' van de Republiek, maar daarmee ontketenden ze revolutie.

Gouda valt goed te herkennen in deze algemene schets van de Republiek en kan met name model staan voor wat er in de Hollandse steden gebeurde en wat er mis ging. De economie in de stad ging achteruit, want de pijpenfabricage was op haar retour. De stadhouder bezat veel invloed op de samenstelling van het bestuur, dat als zeer oligarchisch viel te kenschetsen. Er was hierover ontevredenheid onder de jongere regenten. De gewone burgers stonden politiek buiten spel, om van katholieken en protestantse dissenters nog maar te zwijgen. Maar overall rommelde het. Er werd gekeken naar Amerika, waar sinds 1776 een onafhankelijkheidsstrijd werd uitgevochten door de milities, gewapende burgersoldaten. Dat sprak republikeinen aan.

In Gouda stond de burgerbewapening voorop. Het militair mobiliseren van de natie was een essentieel onderdeel van het patriotse programma. De participatie van burgers betekende een moreel herstel van republikeinse waarden. Deze ‘morele herbewapening’ ging vergezeld van praktisch politiek handelen door burgers, bijvoorbeeld door het indienen van rekesten. Het in 1785 opgerichte vrijkorps was in essentie een politieke instelling te noemen: burgers die zich op basis van een gezamenlijk standpunt verenigden, wat uiteraard nog sterker gold voor de in 1785 opgerichte Patriottische Sociëteit. De ontwikkelingen gingen nog een stap verder toen de vrijkorpsen en genootschappen zich nationaal en provinciaal verenigden en hun programma’s opstelden, zoals in Holland het *Leids Ontwerp*. Die Hollandse vergadering van de vrijkorpsen ontwikkelde zich allengs tot een parlement-in-wording, een wezenlijk de revolutionair orgaan dat bijvoorbeeld nadacht over de vertegenwoordiging van de kleine steden en het platteland, iets waarvoor vooral Gouda zich, bij monde van Simon van Paddenburg, beijverde. Voor de stemhebbende steden in de Staten van Holland was dit onderwerp een politiek taboe, want het zou immers hun macht aantasten.

Het Goudse vrijkorps was intensief betrokken bij deze nieuwe ontwikkelingen. De Lange van Wijngaarden kon in nauw verband worden gebracht met het opstellen van het *Leids Ontwerp*. In ieder geval sloot zijn denken en handelen er naadloos op aan in de jaren 1785-1787. Bij De Lange vielen geen geprononceerde democratische ideeën te ontdekken, maar ze tegenwerken deed hij zeker niet. Eerder beschouwde hij ze als logisch gevolg van het republikeinse reveil. Als officier van het Burgerleger zal hij in augustus 1787 zeker hebben geweten van het plan om enige regenten te Gouda af te zetten. Nergens viel een aantekening van De Lange terug te vinden waarin hij een positief of negatief oordeel uitsprak. Dat kan natuurlijk ook toeval zijn, maar het ontbreken ervan kan toch een aanwijzing zijn dat dit voor De Lange geen breekpunt vormde. Hij beschouwde de groeiende invloed van de burgerij, die steeds meer de vorm van een democratische revolutie ging aannemen, als een bijkomend gevolg van het eigen streven.

Op 28 juni 1787 ondernam prinses Wilhelmina van Pruisen, de gemalin van de stadhouder, een poging de vastgelopen politieke verhoudingen weer vlot te trekken. Ze reisde naar Den Haag om daar de Staten van Holland toe te spreken, maar werd in Holland door het Goudse vrijkorps van De Lange van Wijngaarden aangehouden en enige tijd vastgehouden op diens hoofdkwartier bij de Goejanverwellesluis.

De aanhouding bij Goejanverwellesluis was zijn *finest hour*, maar tegelijk de reden van zijn politieke ondergang ruim drie maanden later. De tegenstanders grepen de aanhouding aan om er het anti-orangisme van de patriotten mee aan te tonen. Het incident vormde de aanleiding voor de invasie van Pruisen en het einde van de revolutie der patriotten. Dit ondanks het feit dat de prinses nooit werd gearresteerd, alleen tegengehouden. Evenmin werd de aanhouding bewust uitgelokt om een Pruisische invasie te ontketenen.

Stuurden de patriotten aan op revolutie? Daarvoor was alles aanwezig, met name in Holland. Militair bezaten ze de vrijkorpsen en in 1787 waren bovendien twee Burgerlegers actief. De provinciale vergaderingen van vrijkorpsen evolueerden tot een burgerparlement-in-wording, dat constituerende debatten hield. Er werden diverse programma’s opgesteld en via de eigen pers werd de natie stormrijp gemaakt. Die politieke pers was niet alleen onderdeel, maar ook een belangrijke veroorzaker van de revolutie. Gouda kende wel schrijvers, maar tijdschriften werden er niet gedrukt of uitgegeven. Hoe dan ook, de patriotten beschikten over de wapens, de mankracht, de organisatie en de ideeën.

Dit was revolutie. Nieuwe instellingen, gevormd en gedragen door maatschappelijke groepen die politieke macht eisten, stonden op het punt om de oude machtsstructuren, zonodig met de toepassing van geweld, terzijde te schuiven. Want dat is het zeer fascinerende aan de periode die begint omstreeks eind april 1787. Rotterdam en Amsterdam gingen toen ‘om’. In Gouda

leek het zelfde te gaan gebeuren. In augustus ging vervolgens Delft ‘om’ en dit scenario had het Burgerleger desgevraagd ook voor Gouda in petto. Was het niet een kwestie van tijd dat de provinciale vergadering van vrijkorpsen en patriotse genootschappen, in feite al een staat in de staat, de Staten van Holland terzijde zou schuiven en de macht grijpen? Wat zouden de gevolgen zijn? Een nieuwe constitutie? Burgeroorlog? Het scenario doet veel denken aan de Franse Revolutie. Tot uitvoering kwam de ‘revolutie van de achttiende eeuw’ echter net niet. De inval van Pruisen verhinderde dat. Maar het hele proces was wel degelijk revolutionair.

De historicus De Wit noemde de patriotten een “(tijdelijk) monsterverbond” van aristocraten en democraten. Hij zag slechts één gezamenlijk strijdpunt: het wegwerken van de stadhouder. Toen dit in 1785 was gerealiseerd, begon “de (echte) strijd tussen aristocratie en democratie”. Deze visie is m.i. onhoudbaar. Ik geef enige redenen. Gouda kan hierbij als voorbeeld dienen. Het is eerst van belang om op te merken dat de patriotten een tamelijk brede en losse coalitie vormden, bestaande uit staatsgezinde en meer democratisch georiënteerde politici, uit burgers met verschillende geloofsovertuigingen en van verschillende maatschappelijke achtergronden, uit malcontenten in het algemeen. Ze een ‘politieke partij’ noemen in de moderne zin van het woord is niet correct. De samenstelling van de coalitie was aan veranderingen onderhevig en dus dynamisch te noemen. Bovendien kon de samenstelling van plaats tot plaats verschillen. In ieder geval was er veel meer wat de patriotten verenigde dan wat ze verdeelde.

Om met het eerste te beginnen, nooit mag uit het oog worden verloren waarom de patriotten acte de présence gaven. Zij wilden het dreigend verval van de Republiek een halt toeroepen, de oude glorie herstellen en daartoe (desnoods) nieuwe en revolutionaire wegen bewandelen. De patriotten waren dus allereerst hervormingsgezinde republikeinen. Het ‘bewandelen’ van die nieuwe wegen was een middel op weg naar een doel. Vanaf ongeveer 1785 ontstonden er felle meningsverschillen over welke weg bewandeld moest worden (om die beeldspraak nog even voort te zetten), niet over de wandeling zelf. Dus ja, er bleek een punt wat de patriotten verdeelde, maar dat was het punt van de tactiek (middel), niet van het doel.

Dit overziende blijft het hanteren van de begrippen ‘patriotten’ en ‘orangisten’ zeer praktisch bij het beschrijven van het conflict. De terminologie van De Wit, de strijd tussen aristocratie en democratie, werkte met een dialectisch model en is wellicht daarom intellectueel stimulerend gebleken, maar vanuit historisch-analytisch oogpunt bleek ze te eenzijdig om het complexe tijdvak 1780-1787 accuraat te benaderen. De Wit muntte wel als eerste de term ‘revolutie’ voor het tijdvak. Die term blijft, wat mij betreft, overeind staan, het is terecht als we inzake 1787 spreken van ‘de Nederlandse revolutie van de achttiende eeuw’.

Maar beter nog is het jaar 1787 in *drie* woorden samen te vatten: Radicalisering – Revolutie – Restauratie. Ook hier kan Gouda als voorbeeld dienen. Het derde woord is geen knieval voor een fraaie alliteratie, ten nadele van het woord Contrarevolutie. Vanaf medio september 1787 stuurde de Oranjesociëteit aan op het uitvoeren van een contrarevolutie. De stadhouder en de Goudse regenten kozen in maart 1788 voor een vertrouwd recept. Ze keerden terug naar de situatie van voor 1780; geen nieuwigheden meer! Tot september 1788 moest de magistraat in de straten van Gouda keihard strijd leveren met orangisten die een eigen revolutie wilden. De magistraat had echter via de aanwezigheid van het garnizoen (militairen, desgevraagd door de stadhouder gezonden!) een beslissend voordeel. Ze won de krachtmeting. In Gouda vond een Restauratie plaats, geen Oranjerevolutie of Contrarevolutie.

Die Oranjerevolutie bleek in Gouda een interessant fenomeen. In het historiografische debat werd met de benaming “de Nederlandse revolutie van de achttiende eeuw” sinds het midden van de jaren zestig van de vorige eeuw bijna vanzelfsprekend de revolutie van de patriotten, of, zo men wil, van de democraten, bedoeld. De Oranjabeweging werd hierdoor steeds meer naar de marge verdrongen en in vooral denigrerende bewoordingen besproken: het lage volk

(het *grauw*), de ongeorganiseerde massa, zonder eigen bewustzijn, door anderen ingezet voor terreur, louter reactionair denkend, en veelal lidmaat van de Nederduitse gereformeerde kerk. Voor Gouda bleken in ieder geval de eerste vier typeringingen voor een belangrijk deel niet met de aangetroffen realiteit te kloppen. Op de ledenlijst van de Oranjesociëteit waren burgers uit de middengroepen van de samenleving ruim aanwezig. De organisatie was een van de sterke punten van de orangisten. Men had een dubbel politiek programma dat niet louter reactionair was, maar ook revolutionair. Alleen bleek dit programma lastiger in woorden te vatten, en in onze huidige tijd moeilijker te begrijpen dan het aansprekende programma van de patriotten. De doelstellingen van de Oranjesociëteit waren niet louter negatief. Uiteraard wilden ze een volkomen vernietiging van het patriottisme in Gouda. Zuivering, verwijdering en bestraffing waren kernbegrippen. De ingezette actiemiddelen waren het voortdurend op gang houden van onrust en het zaaien van angst onder de bevolking. Maar naast dit militante aspect was er een tweede, meer revolutionair element in hun denken, samen te vatten in de term “uitvergroting”. Het ging ze om uitvergroting van elementen in de samenleving waar grote waarde aan werd gehecht: een monarchale rol voor het Oranjehuis, nationale eenheid, de dominante plaats die de Nederduitse gereformeerde kerk behoorde in te nemen, geen regenten aan het bewind die zich antistadhouderlijk opstelden en geen ruimte voor andersdenkenden. Deze doelstellingen waren zeker als revolutionair te kenschetsen, want ze bepleitten een type samenleving dat er, ook voor 1780, in die vorm nog nooit was geweest in de Republiek. In september 1787 leek deze maatschappij ineens realiseerbaar. Met veel geweld werden de patriotten vernietigd en bleek de Oranjesociëteit als hoeder van de contrarevolutie de nieuwe machtsfactor in de stad.

Na dit contrarevolutionaire geweld van september 1787 overheerste bij de magistraat toch het plan tot herstel van de rust: restauratie, geen contrarevolutie. Metelerkamp was in Gouda hier de ziel van, gesteund door personen als De Meij, Van der Does en Decker. Hun tegenstrevers waren de overtuigde orangisten Van der Hoeve en Verrijst, gesteund door regenten als Twent en Wobma. Cruciaal was daarbij de Oranjesociëteit als machtsfactor. Kon zij haar stempel op de gebeurtenissen blijven drukken, of zou ze als slechts hinderlijk voor het herstel van de rust terzijde worden geschoven?

Dit vormde het kernthema van de felle politieke strijd waarin Gouda van september 1787 tot september 1788 was gedompeld, reden om er in dit boek de nodige aandacht aan te besteden. Wederom moest een revolutie worden bestreden, en wel daar waar een revolutie uiteindelijk wordt beslist: op de straat. Want de regenten wilden die maatschappelijke veranderingen niet. Evenmin wilden ze een zelfstandige en permanente machtsfactor in de stad toelaten, namelijk de Oranjesociëteit als bewaker (of waakhond) van de contrarevolutie. Dus werd de strijd met de straat aangegaan en gestreden. De Oranjerevolutie werd met harde hand de kop ingedrukt. De Restauratie won, wat resteerde was een diepe verbittering bij het orangistische volksdeel.

Naar de maatschappelijke achtergronden van patriotten en orangisten werd verrassend weinig onderzoek gedaan. Meestal bleef het toch bij algemene opmerkingen, zoals: remonstranten en katholieken treffen we in massa aan bij de patriotten, of: het lage volk binnen de Nederduitse gereformeerde gemeente koos de zijde van Oranje. Dat is, wetenschappelijk gezien, toch wel erg onbevredigend te noemen. Voor Gouda werd daarom voor een tamelijk grondige aanpak gekozen. De feiten en data liggen er nu.

Bij de Patriottische Sociëteit waren de uitkomsten niet bijzonder verrassend, wel zijn ze thans cijfermatig bewezen. Een oververtegenwoordiging aan katholieken en protestantse dissenters betekende uiteraard een ondervertegenwoordiging van gereformeerden. Middengroepen uit de samenleving bleken ruim vertegenwoordigd. Weliswaar viel onder hen een breed contingent aan ‘onvermogens’ aan te wijzen, maar dat gegeven werd getemperd als we kijken naar de andere gegevens: bijna iedereen had een bedrijf of betrekking en woonde in de betere straten.

Bij de Oranjesociëteit vielen twee belangrijke elementen te constateren. Ten eerste was daar hun succesvolle strategie een beroep te doen op de ‘stille burgerij’, de middengroepen in de samenleving. Hen treffen we in overgrote meerderheid aan op de ledenlijst. Niet het gemeen en evenmin de stedelijke elite. Dit bleek uit de analyses van beroep en adres. Ten tweede het feit dat er onder hen zeker mensen waren die op zuiver politieke gronden voor Oranje kozen, een gegeven dat onderbelicht blijft bij een te rigide zoeken naar, en cijfermatig bewijzen van louter sociale of economische motieven voor het maken van politieke keuzes.

Voor de tijd vanaf 1795 valt er voor Gouda niet veel positiefs te vertellen. Economisch was de stad al in verval. De regentenelite verliet de stad. De omvang van de bevolking nam af. Gouda werd een onbeduidende provinciestad en zou dat tot diep in de negentiende eeuw blijven. Zo beschouwd vormden de jaren '80 van de achttiende eeuw, met brandpunt 1787, de laatste belangrijke periode in de Goudse geschiedenis. In de oude Republiek bezaten in Holland de steden de macht. Gouda was een van die steden. Daar moest de macht worden veroverd. Het strijdtoneel was ‘Oud’, evenals de meestal historisch gefundeerde argumenten. De ingezette middelen waren echter ‘Modern’ en de resultaten zonder meer revolutionair. Die wonderlijke mix van ‘Oud’ en ‘Modern’ maakte de periode complex, maar tegelijk uniek en fascinerend.